

من رئيس التحرير/ Editörden/Editorial

İbrahim HATİBOĞLU, İkinci Yayın Yılına Girerken

مقالات/ Makaleler/Articles

Seyit AVCI, Süflerin Hadis Tesbit Ölçüleri: İsmâil Hakkı Bursavî Üzerine Bir İnceleme/
Sufis' Criteria of Determining the Soundness of Hadîth: A Study on Ismail Hakki Bursawi

Recep ŞENTÜRK, Social and Literary Structure of Isnad: A Historical Perspective/
İsnadın İçtimâi ve Edebi Yapısı: Tarihi Bir Yaklaşım

Mehmet EFENDİOĞLU, Hâlid b. Velîd'e Yönelik Tenkitlerin Mahiyeti Üzerine/
On the Nature of the Critiques levelled at Khâlid b. al-Waleed

Halil İbrahim KUTLAY, 'إختلاف أمي رحمة',
'Ümmetimin İhtilâfı Rahmettir' Sözü Üzerine Bazı Mülâhazalar

ترجمة/ Tercüme/Translation

David S. POWERS, İslâm'ın İlk Döneminde Vasiyetler/
On Bequests in Early Islam (Çev. Halit ÖZKAN)

ملاحظات دراسية/ Araştırma Notları/Review Articles

Osman GÜNER, Ricâl Tenkidi Sisteminin Temel Karakteristiği ve Aktüel Değeri
Hayati YILMAZ, İnternette Rihle

حوار/ Mülâkât/Interview

Zekeriya GÜLER, Muhammed Hamîdullah'ın Kişiliği ve Araştırmaları Üzerine
Ali Osman Koçkuzu İle

Sûfilerin Hadis Tesbit Ölçüleri: İsmâil Hakkı Bursevî Üzerine Bir İnceleme¹

Seyit AVCI, Dr.

“Sufis’ Criteria of Determining the
Soundness of Hadîth: A Study on
Ismail Hakki Bursawi”

Abstract: Textual analysis and the reliability of the chain are two important issues in the methodology of hadith. What is important for the scholars of hadith is not the hadith book in which the hadiths are reported but rather the reliability of the chain of the hadith. As far as the the Sufis are concerned, the the authenticity of a hadith depends on some criteria and conditions other than the chain of the hadith. They regarded the hadiths reported by a Sufi in his book as sound, leaving aside textual analysis of these hadith in detail. Ismail Hakki Bursawî (d. 1137/1725) belongs to the latter. In this article, we will analyze Sufi approach to the authenticity of hadith in general and that of Bursevî’s in particular.

Citation: Seyit AVCI “Sûfilerin Hadis Tespit Ölçüleri: İsmâil Hakkı Bursevî Üzerine Bir İnceleme” (in Turkish), *Hadis Tetkikleti Dergisi (HTD)*, II/1, 2004, s. 7-29.

Key words: Bursevî, sûfî hadiths, hadith criticism, nice word, decomposition.

Hadis ilmi kaidelerine vâkıf olan ve bu ilmin diğer ilimler arasında daha ciddi bir yapıya sahip olduğunu kavrayan bir ilim adamının yapması gereken ilk şey, Resûlullah’a (s.a.v.) nisbet edilen sözlerin sıhhat problemi karşısında ilmî bir tavır takınmaktır. Kur’an’ın hayata tatbik edilmiş bir şekilde şerhini ve dinin ana kaynaklarından ikincisini oluşturan hadislerin, senedleri ve metinleriyle birlikte rivayetlerinin esas alınması, hadislerin sıhhatini tespitinde sened ve metin tenkitlerinin yapılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla herhangi bir hadisin şu veya bu eserde bulunmasından daha ziyade, güvenilir bir isnadla ve Allah Resûlü’nün üslûbuna uygun bir lafızla tespit edilip edilmediğine bakılmalıdır. Hadisçiler bu usûlü umumiyetle benimsemişler ise de, özellikle tasavvufî düşüncede, bazı sûfilerin hadislerin tespitinde değişik ölçü ve kriterleri esas aldıkları görülmektedir. Hadislerin tek tek sened ve metin tenkitlerinin yapılarak bir sonuca ulaşılması yerine bazı sûfiler, bazı İslâm âlimlerinin eserlerindeki hadislere toptan sahih gözüyle bakarak bir genellemeye gitmiş-

¹ Bu makale tarafımdan hazırlanan *İsmâil Hakkı Bursevî’nin Hadis Tesbit ve Yorumu* (SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999) adlı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Alibeyhöyüğü İmam Hatip Lisesi, KONYA, seyitavci1968@myinet.com

lerdir. Meşhur müelliflerin eserlerinde bulunan hadislere tamamıyla tenkit kapısını kapatan bu anlayışın geçmişe bakan tarafı olduğu gibi günümüzle de ilgisi bulunmaktadır.

Bu makalede, sûfi bir âlim olan İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725), hadislerin tespitinde ne gibi ölçü ve kriterlerden hareketle değerlendirmeler yaptığı hususu üzerinde durulacaktır. Bursevî'nin hadis tashihinde genellikle şu hususlara dikkat ettiği görülmektedir:

A. BÜYÜK VELÎ VE ÂLİMLERİN ESERLERİNDE BULUNMASI

İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), hadislerin kabulünde özellikle muhaddislerin ihtilâf ettikleri, sıhhati üzerinde tartışmalara giriştikleri hadisler konusunda hadisin yer aldığı esere bakarak karar verme ölçüsünü benimsemiştir. Meselâ "علماء أمي كآنياء بني إسرائيل" (Ümmetimin âlimleri İsrailoğulları'nın peygamberleri gibidir)² hadisi üzerinde dururken bunun aslının olmadığını iddia eden muhaddislere karşı o, bu hadisin Gazzâlî (ö. 505/1111), Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221), Şeyhzâde (ö. 951/1544), Hüdâyî (ö. 1038/1623) gibi çeşitli ilimlerde otorite sayılan büyük âlimlerin, kâmil velilerin eserlerinde sahih hadis olarak zikredildiğini belirttiikten sonra;

"Evet bu kadar erbâb-ı meânî ve fehâvî, usûl ve furûî hâvî olan ulemâ-i ümmet ve küberâ-i millet hâşâ ki tarik-i kizbe sülûk ideler. Bu hususta kendi hevâları yoluna giderler. Elhâsıl ekâbir-i fuhûla hüsn-i zannı olanlar onları tasdik eyler"³ demektedir.

Yine aynı hadisle ilgili olarak *Temâmü'l-feyz* adlı eserinde âdil âlimlerin şahadeti, Gazzâlî ve emsâlî büyüklerin kitaplarında geçmiş olmasından dolayı bu hadisin sıhhatinde şüphe etmediğini söylemekte;⁴ "من عرف نفسه فقد عرف ربه" (Nefsini bilen rabbini bilir)⁵ hadisi hakkında bunun "Bazı ulemâ-i kibâr

² Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed, *et-Tezkira fi'l-ehâdis'il-müştehra*, Beyrut, ts., s. 167; Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdürrahmân, *el-Mekâsîdü'l-hasene fi beyâni kesirin mine'l-ehâdis'il-müştehra ale'l-elsine*, Mısır 1375, 1407, s. 286; Heytemî, Ahmed b. Hacer, *el-Fetâvâ'l-hadisîyye*, Mısır 1970, s. 289; Ali el-Kârî, Nüreddin Ali b. Sultân, *el-Masnû' fi ma'rifeti'l-mevzû* (nşr. Abdülfittâh Ebû Gudde), Beyrut 1389, s. 123; Münâvî, Abdürraûf, *Fezû'l-kadir şerhu'l-Câmii's-sagîr*, I-VI, Beyrut, ts., IV, 384; Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs ammâ's-tehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Beyrut 1985, II, 83; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Fevâidü'l-mecmûa fi'l-ehâdis'il-mevzûa*, İstanbul, ts., s. 286; Elbânî, Nâsirüddin, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daife ve'l-mevdûa*, I-II, Beyrut 1374, I, 679.

³ *Ferâhu'r-rûh*, I-II, İstanbul 1294, II, 99 (Makalede müellif ismi zikredilmeyen eserler Bursevî'ye aittir).

⁴ *Temâmü'l-feyz fi bâbi'r-ricâl*, Koyunoğlu Ktp., nr. 15013, vr. 29a. Tasavvufta ileri gelen mutasavvıfların eserlerindeki hadislere sahih gözüyle bakıldığı gibi fıkuhta da müctehid imamların zikrettikleri hadislere aynı gözle bakılmıştır. Oysa bir hadisin sahih olduğu şu veya bu eserde geçmesiyle değil ancak muhaddislerin o hadisler hakkında verdikleri hükümlerle anlaşılır (Mübârekfûri, Muhammed Abdurrahmân, "Mukaddimetü Tuhfeti'l-ahvezi", *Tuhfeti'l-ahvezi*, Beyrut 1346'dan ofset, s. 306).

ni bilen rabbini bilir)⁵ hadisi hakkında bunun "Bazı ulemâ-i kibâr tarafından hadis olmak üzere tasrîh edildiğini"⁶ belirtmektedir.

"ما وسعني سمائي ولا أرضي" (Gök, yer beni içine almadı..) ⁷ hadisini şerh ederken bunun sahih hadis olması gerektiğini, eskiden beri bu hadisin "Ulemâ-i billâh olanların eserlerinde hiçbir cerh ve münâkaşa olmaksızın yer almakta"⁸ olduğunu, "الفقر فخري" (Fakirlik iftiharumdur)⁹ hadisini yorumlamadan önce bazı hadis hâfizlarının bu hadisin uydurma olduğu kanaatini taşıdıklarını, "Lâkin kibâr-ı mütekaddimîn ve müteahhirînden nicelerinin" bu sözü Resûlullah'a (s.a.v.) nisbet ettiklerini,¹⁰ "İşlerde hayrete düşerseniz.." ¹¹ hadisine yapılan itirazları ve zâhîr âlimlerin bu hadise karşı tavırlarını konu edinirken söz konusu bu hadisi Kâşîfî'nin (ö. 910/1505) eserinde zikrettiğini Rûm'un allâmesi dediği İbn Kemâl'in (ö. 940/1534) bu hadisi şerhettiğini söylemekle yetinerek başka bir açıklama yapma gereği hissetmemektedir.¹²

Bursevî tefsirlerde sûrelerin faziletleriyle ilgili rivayet olunan hadislere yapılan itirazlara cevap verirken de şöyle demektedir: "Bu hadisleri *Keşşâf* sahibi zikretmiş, Kādî Beyzâvî, Ebüssuûd gibi büyük müfessirler de bu hususta ona tâbi olmuşlardır."¹³ Aynı sözlerin devamında bunu biraz daha açıklayarak; "Kişi isterse ekâbire hüsn-i zanna binâen bu kıymetli tefsirlerde zikredilen hadislerle amel edebilir. Zira bu değerli müfessirler derin araştırmalar yapmadan eserlerine bir harf bile koymamışlardır"¹⁴ demektedir.

✽

⁵ Zerkeşi, s. 129; Heytemî, s. 289; Sehâvî, s. 419; İbn Arrâk, Ebü'l-Hasen el-Kinânî, *Tenzihü's-şeriatî'l-merfûa ani'l-ahbârî's-şeniati'l mevzûa*, I-II, Beyrut 1981, II, 402; Hindî, Muhammed Tâhîr, *Tezkiretü'l-mevzûât*, Beyrut 1399, s. 11; Aclûnî, II, 343; Elbânî, I, 166.

⁶ *Ferâh*, II, 223. Bursevî'nin 'ulemâ-i kibâr' tabiriyle genellikle kastettiği İbnü'l-Arabî, ikinci olarak da Konevî'dir. Nitekim Bursevî'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Aziz Mahmud Hüdâyî de (ö. 1038/1623) 'meşâyih-i izâm-ı mükâşifün', tabiriyle aynı zatlara kasteder. Yılmaz, Hasan Kamil, *Tasavvufî Kırk Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, İstanbul 1990, s. 120.

⁷ Heytemî, s. 290; Sehâvî, s. 373-374; Ali el-Kârî, *el-Esrârül-merfûa fi'l-ahbârî'l-mevzûa*, Beyrut 1971, s. 310, Aclûnî, II, 255-256.

⁸ *Ferâh*, II, 208.

⁹ Sehâvî, s. 300; Ali el-Kârî, s. 128; Aclûnî, II, 113.

¹⁰ *Ferâh*, I, 133. Yine aynı hadisle ilgili olarak "Lâkin erbâb-ı hâl lisânında hadis, sahih olmak üzere dair olduğundan mââd tasniflerinde dahî resm-i hadis üzere Fahr-ı Âlem'e (s.a.v.) mensûbdur" demektedir (*Ferâh*, II, 85).

¹¹ Aclûnî, I, 88.

¹² *Makâlât*, Mısır 1257, s. 29.

¹³ *Rûhu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, I-X, İstanbul 1389, III, 547.

¹⁴ *Rûh*, III, 548. Bursevî müfessirlerin bu hadisleri zikretmelerine bazı gerekçeler gösterir. Bunlar arasında sonuçta kişiyi hayra götüren hadislerle engel olunmaması, fezâil, tergîb ve terhib konusundaki rivayetlere karşı çıkılmaması, *fezâil-i a'mâl* hadislerinde fazla şiddet gösterilmemesi gibi sebepler bulunmaktadır (*Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, Bursa Genel, nr. 36, vr. 78^b).

Bundan dolayıdır ki Bursevî yukarıdaki tefsirlere itimat ederek sûrelerin faziletlerine dair hadisleri *Rûhu'l-beyân*'a almış, hadislerin sahih olup olmadıkları meselesinde ciddi bir değerlendirme yapma gereği duymamıştır.

Burada Bursevî'nin kibâr-ı evliyâ ve ulemâ kapsamı içinde gördüğü zatlardan bazılarını tanıtarak onun hadis konusunda kimlere güvendiğini tespit etmek istiyoruz. Bursevî'nin isimlerinden söz ettiği önemli simalar arasında Ebû Tâlib el-Mekkî, Gazzâlî, Zemahşerî, Mevlânâ, Necmeddin-i Kübrâ ve İbn Kemâl yer almaktadır.¹⁵ Bu zevâtın zâhirî ve bâtnî açıdan rivayetleri dikkate almalarından hareketle hadis ilimleriyle ulemâ alâkaları üzerinde durulursa, Bursevî'nin, hadislerin kabulü konusunda kendilerine kayıtsız itimatının ne anlama geldiği de ortaya çıkacaktır.

Bursevî'nin hadis konusunda itimat ettiği şahıslardan birisi Ebû Tâlib el-Mekkî'dir. Ebû Tâlib Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Abdülkâdir-i Geylânî (ö. 561/1165) üzerinde önemli tesirleri bulunan, *Kütü'l-kulûb* adlı eserin müellifi meşhur mutasavvıftır. Tasavvuf tarihinin en önemli kaynaklarından olan *Kütü'l-kulûb* zayıf ve uydurma hadisler içerdiği gerekçesiyle muhaddisler tarafından tenkit edilmiştir.¹⁶ Nitekim Nevevî (ö. 676/1277) Regâib namazı ile ilgili rivayetin *Kütü'l-kulûb*'da zikredilmesine bakarak buna aldanmamak gerektiğine dikkat çeker.¹⁷ Buna karşı sûfiler ise bu esere büyük bir değer vermekte, müellife karşı tam bir güven beslemektedirler. Sühreverdî (ö. 632/1234) *Avârifü'l-maârif* adlı eserinde Ebû Tâlib'in bütün nakillerine itimat edileceğini, onun kitabında bereket bulunduğunu belirtmiş,¹⁸ kendisinin bu güzel şahâdetini esas alan Bursevî, Sühreverdî'nin bu sözünü değişik eserlerinde zikretmiştir.¹⁹ Öyle ki Bursevî, "İmam Ebû Tâlib'in kitabındaki sözler bize yeterlidir"²⁰ diyerek tam bir teslimiyet örneği göstermiştir. Yukarıda Regâib namazı ile ilgili Nevevî'nin tenkit dolu açıklamasına karşı Bursevî Ebû Tâlib'i savunmuş;

¹⁵ Bu zatlardan dışında Hakîm et-Tirmizî (ö.320/932), İbnü'l-Arabî (ö.638/1240), Konevî (ö.673/1274), Molla Fenârî (ö.834/1431), Mevlânâ Câmî (ö.898/1492), Şa'rânî (ö.973/1565), Kâşânî (ö.1091/1680) ve Atpazarlı Osman Fazlı (ö.1102/1691) Bursevî'ye göre ilm-i zâhir ve bâtında söz sahibi âlimlerdir (*Kitâbü'n-Netice* (haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş), I-II, İstanbul 1997, I, 280).

¹⁶ İzmirli, İsmâil Hakki, *Mustasvife Sözlere mi, Tasavvufun Zaferleri mi? Hakkın Zaferleri*, İstanbul 1340, s. 92, 104; Saklan, Bilal, *Kütü'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri* (doktora tezi, 1989), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. X, 240.

¹⁷ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhiddin, *el-Fetâvâ* (nşr. İbnü'l-Attâr), İstanbul 1986, s. 62-63.

¹⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, Mısır, ts. (*İhyâ* ile birlikte), s. 193.

¹⁹ *Şerhu Nuhbe*, nr. 36 vr 98a; *Rûh*, VII, 229. Bursevî bu eserlerinde Mekki'nin ilminin genişliğinden, hıfzının çokluğundan, mânevî halinin yüksekliğinden ve *Kütü'l-kulûb*'da verdiği bilgilerin doğruluğundan söz etmektedir.

²⁰ *Rûh*, VII, 229. Bursevî, 1136/1724 yılında 4 Receb çarşamba günü minber kenarında murakabe eden sol tarafından yeşil elbiseli nûrânî bir şeyhin gelerek hırkasının yenini öptüğünü, bu zatın Ebû Tâlib el-Mekkî olduğunu söylemektedir (*Kitâbü'n-Netice*, I, 463).

"İmam Mekki ki, muhaddis olduğundan²¹ cibâl-i Mekke'de on seneden ziyade nebâtatla taayyüş eyleyip vücûdu sebz-renk²² alıp halde ona muâdil ve denk yok iken"²³, naklen ve keşfen *Kütü'l-kulûb*'da salât-ı berâtı tashih ettikleri ledâ üli'l-ebşâr nümeyân iken..." demiştir.²⁴

Bursevî *Şerhu Nuhbe*'de ise Ebû Tâlib'in, "لا أحب خيرا إلا ثابتا" (Sâbit olmayan bir haberi zikretmeyi sevmem)²⁵ dediğini naklediyor ki, onun bu ifadesinden bir haberi ya nakil ya da keşif yoluyla tahkik etmeden eserlerinde zikretmediği anlaşılmaktadır. Sühreverdi'nin (ö. 632/1234) gerek biraz önce geçen Ebû Tâlib hakkındaki hüsnü şehâdeti ve gerekse Ebû Tâlib'in bizzat hadislerin tashihinde nakil ve keşif yolunu kullandığına işaret eden sözleri Bursevî'yi büyük ölçüde etkilemiş, bundan dolayı da Bursevî, *Kütü'l-kulûb*'daki bütün bilgilerden gönül rahatlığıyla istifade etmiştir.²⁶

Bursevî'nin itimat ettiği bir diğer mutasavvîf âlim Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî'dir. Gazzâlî'nin muhtelif ilimlere dair yazdığı eserlerden özellikle *İyhâü ulûmi'd-dîn* pek çok yönüyle takdir edilmesine rağmen ihtiva ettiği zayıf veya uydurma hadisler yönüyle tenkit edilmiştir: Nitekim Zehebî, "*İhyâ* çok hayırlı bir eser olmakla birlikte içinde bâtil hadisler vardır" demiş,²⁷ Süyûtî de (ö. 911/1505) *Mirkâtü's-suûd ilâ Süneni Ebî Dâvûd* adlı eserinde *İhyâ*'da zikredilen bir hadis vesilesiyle, "*İhyâ*'da aslı olmayan hadislerin varlığı gayet açıktır" diyerek aynı hususa işaret etmiştir.²⁸ Bundan dolayıdır ki hadis münekkittleri *İhyâ*'daki hadislerin tahrîci üzerinde çalışmışlar, Gazzâlî'nin büyüklüğüne bakarak *İhyâ*'daki zayıf ve uydurma hadislere aldanmamak gerektiği konusunda okuyucuları uyarılmışlardır. Irâkî (ö. 806/1403), *İhyâ*'daki hadisler üzerinde iki çalışma yapmış,²⁹ Sübkî (ö. 771/1369)

²¹ Ebû Tâlib'in zâhid ve süfî olduğu, fakat hadis imamlarından olmayıp *Kütü'l-kulûb*'unda ehâdis-i mevzûa bulunduğu belirtilmektedir. İzmirli, *Mustasvife Sözlere*, s. 104.

²² Ebû Tâlib daha çok perhîzkâr bir hayat yaşamayı âdet edindiğinden yemek yemeyi terketmiş, yalnız mübah olan bitkilerle yetindiğinden dolayı da vücudu yeşil bir renge bürünmüştür. İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. el-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, I-VIII, Beyrut 1979, III, 120-121.

²³ Kaynaklar onu ibadete düşkün sâlih bir adam olarak tanıtmaktadır. Hatîb, *Târih*, III, 89; İbnü'l-İmâd, III, 120.

²⁴ *Şerhu'l-Erbâin*, İstanbul 1313, s. 17.

²⁵ *Şerhu Nuhbe*, nr. 36 vr. 98a.

²⁶ *Kütü'l-kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri* adlı bir doktora tezi hazırlayan Bilal Saklan Mekki'nin hadis elde etme yolları konusunda detaylı bilgi vermese de, onun keşif, ilham ve rüya yoluyla hadis rivayetini benimsediğini belirtmiştir. (doktora tezi, 1989), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 88, 124; ayrıca bk. Ebû Tâlib el-Mekki, *Kütü'l-kulûb*, I-II, Mısır 1961, I, 15-16; II 435.

²⁷ Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, I-XXIII, Beyrut 1985, XIX, 339-340.

²⁸ Kâsımî, Muhammed Cemâleddin, *Kavâidü't-tahdis*, Beyrut 1987, s. 183

²⁹ Irâkî önce geniş tuttuğu *Tahrîci ehâdisi'l-İhyâ'* adlı eserini daha sonra *el-Mugni an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-İhyâ' mine'l-ahbâr* adıyla kısaltmıştır (*İhyâ* ile birlikte neşredilen eser budur, Mısır, ts.). İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb* V, 56; Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *er-*

Tabakâtü's-Şâfiyye'sinde *İhyâ*'da senedlerini bulamadığı hadislerle genişçe yer vermiş,³⁰ bu değerli araştırmaları *İhyâ*'yı *İthâfî's-sâde* ismiyle şerheden Murtazâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) tamamlamış³¹ ve böylece hadisler konusunda *İhyâ*'dan istifade imkânı kolaylaştırmıştır. Eğer bu kıymetli tahrîc çalışmaları olmasaydı *İhyâ* okurlarının pek çoğu hadisler konusunda zor ve sıkıntılı bir durumla karşılaşmış olacaktı. *İhyâ* üzerindeki çalışmalar bunlarla sınırlı kalmamış, İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200) *İ'lâmü'l-ahyâ* adlı eserinde *İhyâ*'daki asılsız haberleri bir araya getirmiş bunlardan bazılarına *Telbisü İblis*'te işaret etmiş, torunu Ebü'l-Muzaffer de dedesinin bu iddialarına katılarak onu desteklemiştir. Daha sonra İbn Hacer (ö. 852/1448) hocası İrâkî'nin bulamadığı hadisleri bir ciltte toplamış,³² Kâsım b. Kutluboğa da (ö. 879/1476) *Tuhfetü'l-ahyâ* adlı çalışmasıyla bu değerli ilmi gayreti devam ettirmiştir.³³ İzmirli İsmâil Hakkı ile Şeyh Safvet efendi arasında Gazzâlî'nin *İhyâ*'da yer verdiği hadislerle ilgili olarak cereyan eden meşhur ve bereketli bir tartışma söz konusudur. Burada her iki âlim de karşılıklı olarak Gazzâlî'nin hadîşçiliği konusunda ulemânın görüşlerine yer vermiştir. İzmirli *Esne'l-metâlib*'de "Mevlânâ Gazzâlî'nin celâlet-i kadri, 'ilimdeki 'uluvv-i mertebesi, rûsûh-u tâmmı ile beraber *İhyâ*'sındaki ehâdis'e itimâd olunmaz. Çünkü kitabında birtakım ehâdis-i mevzû'a mezkûrdur. Semerkandî'nin *Tenbihü'l-gâfilin*'i de böyledir" demektedir.³⁴

Fazilet sahibi olmakla hadis âlimi olmak ayrı şeydir. Nitekim Gazzâlî'nin kendisi de bizzat hadis ilimleriyle fazla uğraşmadığını, bu ilimdeki ihatasının yeterli olmadığını itiraf etmiş, *Kânûnü't-te'vîl* adlı eserinde "بضاعتي في علم الحديث مُزجاً" (Hadis ilmindeki sermayem azdır) demiştir.³⁵ Bu sebeple rivayetler konusunda *Kûtü'l-kulûb* müellifine itimat etmiş ve bu eserdeki hadislerin sahih olduğuna kanaat getirerek bunları bir hüsnüzanna binaen nakletmiştir.³⁶ Bir

Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kûtübi's-sünneti'l-müşerrefe, İstanbul 1986, s. 190; Mübarekfürî, *Mukaddime*, s. 222.

³⁰ Sübkî *İhyâ*'da senedi olmayan dokuz yüz kırk üç hadisi teker teker saymıştır. İbnü's-Sübkî, Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfi, *et-Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-kübrâ*, I-VIII, Mısır 1968, VI, 287-389; Zehebî, *Siyer*, XIX, 339.

³¹ Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *İthâfî's-sâdeti'l-müttekîn bi-şerhi İhyâi ulûmi'd-din*, I-XIV, Beyrut 1989, I, 65-72.

³² Leknevi, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay, *el-Ecvibetü'l-fâzile li'l-es'ileti'l-aşereti'l-kâmile* (nşr. Abdülfettâh Ebü Gudde), Halep 1964, s. 118-120 (Ebü Gudde'nin dipnotu).

³³ Leknevi, *Ecvibe*, s. 120; Kettânî, *Risâle*, s. 190; Mübarekfürî, *a.g.e.*, s. 223.

³⁴ Tartışmaların bütün sürecine dair bk. İzmirli İsmâil Hakkı-Şeyh Safvet, *Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sihatî* (nşr. İbrahim Hatiboğlu), İstanbul 2001, s. 48. Ayrıca *İhyâ* hadisleri hakkında bk. Şeyh Safvet, *Tasavvufun Zaferleri*, s. 21-31, İzmirli, *Mustasvife Sözleri*, s. 52-60.

³⁵ Leknevi, *Ecvibe*, s. 118 (Ebü Gudde'nin dipnotu).

³⁶ Leknevi, *Ecvibe*, s. 118 (Ebü Gudde'nin dipnotu); Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, I-II, İstanbul 1974, II, 454.

muhaddis olmadığı için de Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) beyanına göre hadis nakil ve rivayetinde ruhsat ve genişliği tercih etmiş, rivayetlerde takdim tehir, ziyade ve noksanlık yapmış, bazı yerlerde hadislerin lafızlarına pek itina göstermemiştir. Zira ona göre mânada isabet edildiği takdirde kelimeler üzerindeki tasarrufların o kadar büyük bir önemi yoktur.³⁷ Ne var ki hadislerin nakil ve rivayetinde böylesine müsamaha gösterilmesi hiç de doğru olmamıştır. Zira bu durum hadislerdeki lafzî rivayet anlayışını olumsuz yönde etkilemiş, zamanla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisine ait ifadelerinin tespitini bir hayli zorlaştırmıştır.

İhyâ''ya dair eski ve yeni bütün bu tahlil ve tenkitler sûfiyye nezdinde herhangi bir kanaat değişikliğine sebep olmamıştır. Değil hadislerinden şüphe etmek Bursevî'ye göre "*İhyâ'*'da itiraz edilecek asla bir harf bile yoktur."³⁸ Zira ona göre, "Gazzâlî, *İhyâ'-i ulûm* nâm telif-i celili itmâmından sonra âlem-i mânada Fahr-i Âlem'e (s.a.v.) mülâki olup arz ve imza ettirmiştir."³⁹

Bursevî Gazzâlî'yi zâhir ilimlerde imam, ârif-i billâh, irşada yetkili bir seccâdenişin olarak tanıtır.⁴⁰ Ayrıca Gazzâlî'nin zâhir ulemâ arasında kurtuluşa eren nâdir şahsiyetlerden olduğunu, mertebe-i istidlâlden terakkî edip on sene tevhid-i ef'âl mertebesinde kaldığını,⁴¹ bazı büyüklere göre 'rüesâ-i tarikat'tan sayıldığını, zâhirî ve bâtınî ilimlerde söz sahibi olduğunu söylemekte,⁴² böylece eserlere yönelik tenkidinin önünü almaya yönelik mânevî bir alan oluşturulmaya çalışılmaktadır. Halbuki ilmî anlayışta cerh ve ta'dil veya bir başka ifade ile tenkit ve takdir kaçınılmazdır.

Bursevî gerek Gazzâlî'nin ve gerekse onun hadis almada örnek aldığı Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) ehl-i hakâikten olduklarını belirterek,⁴³ 'evliyây-ı kirâmın keşf-i sarîh ve zevk-i sahîh ile hasıl olan ilimlerine itibar etmemenin' şaşılacak bir hal olduğunu ve bu gerçeğe itiraz edenlerin ancak cahâletlerinden dolayı itiraz ettiklerini söylemiştir.⁴⁴

Bir hadisin *İhyâ'*'da veya Gazzâlî'nin diğer kitaplarında bulunmuş olmasını onun sıhhati için yeterli bir delil olarak gören Bursevî, bunun dışında hadisi tenkit ve reddedenlerin sözlerine hiçbir itibar etmemiştir.⁴⁵ Halbuki hadisçiler bu tezi çürütmüş, *İhyâ'*'nın üstün faziletlerine rağmen içinde birtakım zaıf ve

³⁷ Zebîdî, *İthâf*, I, 65-66.

³⁸ *Ferâh*, II, 237.

³⁹ *Ferâh*, II, 236-237; bk. *Makâlât*, s. 19.

⁴⁰ *Tuhfe-i Vesîmiyye*, İstanbul, ts., s. 19

⁴¹ *Kitâbü'n-Netice*, I, 128-129, 246.

⁴² a.g.e., s. 279-280.

⁴³ *Eyyühe'l-bülbül*, Bursa Genel, nr. 89/3, vr. 85^b.

⁴⁴ *Ferâh*, II, 237.

⁴⁵ Örnekler için bk. *Temâm*, nr. 29^a; *Ferâh*, II, 99; *Silsile*, s. 22; *Şerhu Nuhbe*, nr. 36, vr. 93^b; *Tuhfe-i Vesîmiyye*, s. 18.

mevzû haberlerin bulunduğu gerçeğini ispatlamışlardır. Nitekim Bursevî'nin hiç tereddüt göstermeden eserlerine alıp naklettiği, fakat ulemâ tarafından tenkide uğrayan *İhyâ'*'daki hadislerden bazıları şunlardır:

a. "إنما خلقت الخلق ليربحوا علي ولم أخلقهم لأربح عليهم" (Ben mahlûkatı benden yararlanınlar diye yarattım. Onları kendim onlardan yararlanayım diye yaratmadım). *Rûhu'l-beyân*'da (I, 37 ve VI, 17) yer alan bu hadis için Irâkî (ö. 806/1403), "لم أقت له أصلاً" (Hadisin bir aslına muttali olamadım)⁴⁶ demiştir.

b. "ما افترض الله على خلقه بعد التوحيد شيئاً أحب إليه من الصلاة" (Allah, tevhitinden sonra kullarına namazdan daha güzel bir şey emretmemiştir). *Rûhu'l-beyân*'da (I, 122 ile II, 277) bulunan bu hadis hakkında Irâkî, "لم أجده هكذا" (Hadisi bu şekilde bulamadım)⁴⁷ değerlendirmesini yapmıştır.

c. "يؤتى بأشكر أهل الأرض فيجزيه الله جزء الشاكرين" (Kıyamet günü yeryüzünün en çok şükredeni Allah'ın huzuruna getirilir. Allah Teâlâ ona şükredenlerin mükâfatını verir) *Rûhu'l-beyân*'da (II, 283 ve II, 192) zikredilen bu hadis yine Irâkî tarafından "لم أجده هكذا" (Herhangi bir kaynaktan bulamadım)⁴⁸ cümlelerine mâruz kalmıştır.

d. "إن لي حرفتين اثنتين فمن أحبهما فقد أحبني ومن أبغضهما فقد أبغضني الفقر والجهاد" (Benim iki sanatım var. Bunları seven beni sevmiş, bunları sevmeyen beni sevmemiştir. Onlar da fakirlik ve cihattır." *Rûhu'l-beyân*'da (I, 435) geçen bu hadisin de Irâkî'ye göre kaynağı yoktur.⁴⁹

e. "لا يكون أحدكم كالأجير السوء إن لم يعط أجراً لم يعمل ولا كالعبد السوء إن لم يخف لم يعمل" (Sakın sizden biri ücreti verilmeden iş görmeyen kötü işçi ve korkmadan çalışmak istemeyen kötü bir köle gibi olmasın." *Rûhu'l-beyân*'da (II, 39, 233) geçen bu hadis için Irâkî, "لم أجده هكذا" (Herhangi bir kaynaktan bulamadım)⁵⁰ demiştir.

f. "عذب أهل قرية فيها ثمانية عشر ألفاً عملهم عمل الأنبياء ... " (İçinde peygamberler gibi ibadet eden on sekiz bin kişi bulunan bir memlekete azap edilmiştir. Dinleyenler, bu nasıl oldu? diye sorduklarında Resûl-i Ekrem: "Çünkü onlar Allah için gazap etmedi, mârufu emredip münkerden nehyetmediler" buyurmuştur). Irâkî'nin "لم أقت عليه مرفوعاً" (Merfû hadisler arasında bulamadım)⁵¹ dediği bu ibareyi Bursevî, *Rûhu'l-beyân*'da (2/74) merfû olarak nakletmiştir. "اتقوا مواضع النعم" (Töhmete sebep olabilecek yerlerden sakının.) Yine Irâkî'nin "لم أجده هكذا" (Herhangi bir kaynaktan bulamadım)⁵² diyerek tenkit ettiği bu haber *Rûhu'l-beyân*'da (4/271) yer almıştır.

⁴⁶ Irâkî, IV, 150.

⁴⁷ a.g.e., I, 147.

⁴⁸ a.g.e., IV, 136.

⁴⁹ a.g.e., IV, 194.

⁵⁰ a.g.e., IV, 306.

⁵¹ a.g.e., II, 310.

⁵² a.g.e., III, 36.

h. "ويل للتاجر من بلي والله ولا والله" (Evet, vallahi öyledir. Allah'a and olsun öyle de-ğildir diyen tacire yazıklar olsun) hadisi için de Irâkî, her hangi bir kaynağını bulamadığını söylemiştir.⁵³

Muhaddisler tarafından tenkide uğrayan bu hadisler, *İhyâ* hadisleri konu-
sunda daha ihtiyatlı davranmayı gerektirmektedir. Nitekim Sübkî'nin (ö.
771/1369) *İhyâ*'da dokuz yüz kırk üç hadisin senedinin olmadığını söyleyip
bunları sayması ulemânın ihtiyatının bir eseridir.

Bursevî'nin 'ecille-i müfessirîn' övgüsüyle andığı üç tefsir âliminden biri
Zemahşerî'dir. Zemahşerî (ö. 538/1143) yanında Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286) ve
Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) tefsirlerinde yer alan hadisler ve bu hadisler
üzerinde muhaddisler tarafından yapılan değerlendirmeler de geneli itibariyle
övgü içerikli olmakla birlikte, ihtiva ettiği hadislerin sıhhati açıklığa kavuştu-
rulması gereken bir mesele olarak durmaktadır. Bu sebeple burada, kendisin-
den sonraki eserlere de kaynaklık etmesi itibariyle sadece Zemahşerî'nin *el-
Keşşâf*'ında yer alan bazı hadisler üzerinde durulacaktır:

a. İbn Hacer (ö. 852/1448) Bakara sûresinin 109 âyetinin nüzûl sebebi ile
ilgili olarak Hz. Peygamber'in Ammâr b. Yâsir ve Huzeyfe b. Yemân'a hitaben
söylediği "أصبتما وأفلحتما" (İsabet etmiş ve felah bulmuşsunuz) sözünün kaynağını
bulamadığını söyler.⁵⁴

b. "يا بني هاشم لا يأتيك الناس بأعمالهم وتأتوني بأنسابكم" (Ey Hâşimoğulları! Kıyamet
günü insanlar amelleriyle bana gelmezken siz, soyunuzu vesile edinerek bana
geleceksiniz) şeklindeki hadisin İbn Hacer'e göre aslı yoktur.⁵⁵

c. "إنما أمرتم أن تعتزلوا مجامعتهم إذا حضن ولم يأمركم بإخراجهن من البيوت كفعل الأعاجم" (Siz ka-
dınlarla hayız halinde cima etmemekle emrolundunuz. Yoksa Âcemler'in
yaptığı gibi kadınlar hayızlı iken onları evlerinden çıkarmakla
emrolunmadınız) hadisi de asılsızdır.⁵⁶

d. "يا علي! سيد البشر آدم، وسيد العرب محمد، ولا فخر وسيد الفرس سلمان" (Ey Ali! İnsanların
efendisi Adem, Arab'ın efendisi Muhammed'dir. Bunu iftihar etmek için
söylemiyorum. İranlılar'ın efendisi de Selmân'dır) tarzındaki hadis de kaynak-
larda geçmemektedir.⁵⁷

e. "ما قرأت هذه الآية في دار إلا اجترتها الشياطين ثلاثين يوماً" (Bu âyet (Âyetü'l-kürsî), bir
evde okunursa o evi otuz gün şeytanlar terkederler) hadisinin de aslı yoktur.⁵⁸

⁵³ a.g.e., II, 75; aynı hadis için bk. *Rûh*, I, 350.

⁵⁴ İbn Hacer, *Kâfi*, I, 176; *Rûh*, I, 203.

⁵⁵ *Kâfi*, I, 194; *Rûh*, I, 240.

⁵⁶ *Kâfi*, I, 265; *Rûh*, I, 347.

⁵⁷ *Kâfi*, I, 302; *Rûh*, I, 405.

⁵⁸ *Kâfi*, I, 302; *Rûh*, I, 406.

f. "لم أجد" (Abdestsiz namaz yoktur) hadisi için İbn Hacer "لا صلاة إلا بالطهور" (Bu şekilde bulamadım) demiştir.⁵⁹

g. Namaz kıldığı haldé her türlü kötülüğü işlemeye devam eden bir genç hakkında Allah'ın resulünün söylediği "إن صلاته ستناه" (Namazı yakında onu vazgeçirecektir) sözü hakkında da İbn Hacer, "لم أجد" (Hadisin kaynağına ulaşamadım) demiştir.⁶⁰

h. "الحجون والبقيع يؤخذ بأطرافهما وينثران في الجنة" (Hacûn ve Bakî'in uçlarından tutulur da Cennet'e konulur*) *Keşşaf*'taki bu rivayetin kaynağı tespit edilememiştir.⁶¹

i. Allah'ın resulünün Hacûn tepesini kastederek söylediği rivayet edilen "يبعث الله تعالى من هذه البقعة ومن هذا الحرام سبعين ألفاً وجوهم كالتمر" (Allah Teâlâ bu yerden ve bu Harem bölgesinden yetmiş bin kişiyi yüzleri on dördüncü gecede ay gibi parlar bir surette diriltir) ve şeklinde devam eden hadisin de kaynağı yoktur.⁶²

k. "من أحبني فقد أحب الله" (Beni seven Allah'ı sevmiş olur).⁶³ Bu lafızlarla bir hadis tespit edilememiştir.⁶⁴

Görüldüğü üzere *el-Keşşaf*'ta muhaddisler tarafından tenkit edilen hadisler vardır. Bu gerçek sadece iyi niyetten hareketle görmezlikten gelinemez. *el-Keşşaf*'taki hadislerin tamamının sahih olduğunu iddia etmek, ömürlerini Hz. Peygamber'e nisbet edilen sahih hadisleri tespit etmek için harcamış olan muhaddislere karşı bir haksızlık olur. Gerek Zemahşerî (ö. 538/1143), gerekse onun yolundan giden Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286)⁶⁵ ve Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) tefsirlerini ilim namına övmek ne kadar ilmin hakkı ise, gerektiği zaman onları tenkit etmek de o derece ilmin hakkı olmalıdır.

Bursevî'nin görüşüne itimat ettiği bir diğer mutasavvıf Necmeddîn-i Kübrâ'dır (ö. 618/1221). Zâhir ve bâtin ilimlerini bünyesinde cemetmiş bulunan Necmeddîn'in tasavvuf mesleği üzerine yazdığı *Te'vilât-ı Necmiyye* adlı tefsiri, Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân*'ının temel kaynaklarından biridir.⁶⁶ Bursevî ihtilâfı

⁵⁹ *Kâfi*, III, 284; *Rûh*, VI, 224.

⁶⁰ *Kâfi*, III, 456; *Rûh*, VI, 474.

* Bu iki kabristandan alınan bir miktar toprağın cennete konulacağına işaret olabilir.

⁶¹ *Kâfi*, II, 389. Hacûn ve Bakî Mekke ile Medine kabristanlıklarıdır (*Rûh*, II, 68).

⁶² *Kâfi*, II, 389; *Rûh*, II, 68.

⁶³ *Rûh*, II, 243.

⁶⁴ *Kâfi*, II, 539.

⁶⁵ Beyzâvî tefsirinde geçen hadislerin tahrirleri de yapılmış, özellikle sûre sonlarındaki hadislerin mevzu olduğuna dikkat çekilmiştir (Mübârekfûrî, *Mukaddime*, s. 224).

⁶⁶ Bilmen, II, 497. *Te'vilât-ı Necmiyye* bazı eserlerde Necmeddîn-i Kübrâ'ya, bazılarında ise öğrencisi Necmeddîn-i Dâye'ye (ö. 654/1256) nisbet edilmektedir. Zehebî, *Tefsir*, II, 393; Bilmen, II, 497-498.

hadislerin rivayeti için Necmeddîn-i Kübrâ'nın bir hadisi eserinde zikretmiş olmasını yeterli bulmuştur.⁶⁷

Burselî'nin hadisler konusunda itimat ettiği bir diğer mutasavvıf olan Mevlânâ (672/1273) her ne kadar, hadis ilmi ile meşgul olmuş, talebelerine hadis okutmuş ve *Mesnevî*'sinde hadislere yer vermişse de o da meslek itibarıyla münekkit bir muhaddis değildir.⁶⁸ Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde ve diğer te'liflerinde Hz. Peygamber'in hadislerine atıfta bulunması, tasavvufî hadisler konusunda geniş bir kültüre sahip olduğunu göstermektedir ve bu sebeple de Burselî *Mesnevî*'yi kaynak olarak göstermektedir.⁶⁹ Ne var ki hadis konusunda geniş bir kültüre sahip olan Mevlânâ'nın adı muhaddisler arasında zikredilmemektedir.

Müftissekaleyn İbn Kemâl lakabıyla anılan Şeyhülislâm Ahmed b. Süleyman da (ö. 940/1534) Burselî'nin istifade ettiği âlimlerdendir. İbn Kemâl hadis ile ilgili bazı eserler yazmış ise de⁷⁰ bu kendisinin hadis otoritesi olduğunu göstermez. Burselî'nin "إذا تحيرتم في الأمور"⁷¹ hadisinde kaynak olarak İbn Kemâl'in *Erbain*'ine atıfta bulunup, "Rûmun allâmesi bu hadisi şerhetmiştir, sahih hadistir"⁷² diyerek İbn Kemâl'e güven duyması İbn Kemâl'in hadis ilmindeki otoritesinden daha ziyade ona olan sevgi ve saygısının bir göstergesi olmalıdır.

Burselî'nin ilil otoritelerine itimat ederek eserlerinden araştırma ihtiyacı duymaksızın nakillerde bulunduğu bu zatların her biri, kendi sahalarında şöhret sahibi olmalarına rağmen muhaddislerin ölçülerine göre hadisçi değildirler. Nitekim hadis ilimlerinin değişik branşlarında eser yazmalarına rağmen hadis tabakât kitaplarında biyografilerine yer verilmemiştir. Dolayısıyla Burselî'nin titizlikle üzerinde durduğu büyük velî ve âlimlerin eserlerindeki hadislerin toptan sahih olduğu şeklindeki teslimiyetçi bir anlayış muhaddisler tarafından kabul görmemiş ve tasvip edilmemiştir. Nitekim hadis usulü âlimleri eserlerinde kimlerden hadis alınacağına dair bilgiler vermişler, bu konuda belli ölçüler koymuşlardır.

⁶⁷ *Şerhu Nuhbe*, nr. 36, vr 93^b. Burselî Necmeddîn-i Kübrâ'yı zülcenâheyn ulemâ arasında saymakta (*Kitâbü'n-Netice*, I, 280) ve onunla ilgili olarak "Allah onun ma'rifet ve hakikat kovalarındaki ilminden üzerimize bol bol akıtsın" demektedir (*Rûh*, II, 4).

⁶⁸ Koçkuzu, Ali Osman, "Mesnevî'nin Birinci Defterinde Hz. Peygambere ve Hadislerine Yapılan Atıflar", *Diyanet Dergisi*, XXIII/2, 1987, s. 27-28; *Mesnevî*'deki hadisler üzerinde İran'da Bediüzzaman Fîrûzanfer, *Ehâdis-i Mesnevî* isimli bir eser neşretmiş, ülkemizde de Ali Yardım tarafından *Mesnevî* hadislerinin tenkidi üzerine bir doktora tezi yapılmıştır.

⁶⁹ Koçkuzu, "Mesnevî'nin Birinci Defteri", s. 27.

⁷⁰ Fayda, Mustafa, "İbn Kemâl'in Hayatı", *Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu* (haz. S. Hayri Bolay v.dğr.), Ankara 1986, s. 60.

⁷¹ Hadis için bk. *Rûhu'l-Mesnevî*, I-II, İstanbul 1287, II, 41; *Şerhu'l-Erbain*, s. 380.

⁷² *Makâlât*, s. 29; *Şerhu'l-Erbain*, s. 380; *Rûhu'l-Mesnevî*, II, 41.

Hatib el-Bağdâdî (ö. 463/1071) *el-Kifâye* adlı eserinde “Resûlullah’tan (s.a.v.) Gelen Hadislerin Ancak Sika Râvilerden Olursa Kabul Edileceği”⁷³ ve “Sika Olmayan Râvilerden Rivayetin Zemmi”⁷⁴ gibi başlıklar altında konu ile ilgili bilgilere yer vermiş, Kâdî İyâz (ö. 544/1149) *el-İlmâ*’nda, “Hadis Öğrenmede Samimi Niyetin Önemi ve Hadis Alınan Kişinin Tenkidi”⁷⁵ başlıklı bâbta kimlerden hadis alınıp alınamayacağına temas etmiş, Kâsımî de (ö. 1332/1914) *Kavâidü’l-tahdis*’te “Musannifleri Büyük Âlim Bile Olsalar İsnadları Belli Olmadıkça Fıkıh ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislere İtibar Olunmaması”⁷⁶ gibi başlıklar altında hadisçilerin hadis almada ana ilkelerine dikkat çekmişlerdir.

Bursevî’nin “Hadislerin kabulünde bir hadisin ‘ulemâ billah’ olanların dillerinde dolaşması ve eserlerinde yer almasını yeterli görmesi” şeklindeki bir anlayış ancak tasavvufî düşüncede itibar görebilir.⁷⁷ Esasen Bursevî’nin “ekâbire hüsnüzan” diyerek ifade ettiği otorite âlimlere karşı iyi niyetli olmak, onların eserlerinde yer alan bilgilere itimat ederek bu bilgilerin doğru ve güvenilir olduğuna inanmak gerçekten güzel bir anlayıştır. Bu anlayışın sadece Bursevî’ye has olduğu da söylenemez. Söz gelimi Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) gibi mevzû hadisler konusunda mütehasıs bir âlim bile kaynağına rastlayamadığı bazı hadislerde bu tür bir yaklaşımdan uzak kalamamıştır.

Kârî, iki büyük cilt halinde şerhettiği Kâdî İyâz’ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ*’sında geçen; “Marifet sermayemdir. Akıl dinimin esasıdır. Sevgi özumdür. Şevk bineğim, zikrullah yoldaşımdır. Güven hazinem, üzüntü arkadaşımıdır. İlim silâhım, sabır elbisemdir. Fakirlik iftiharım, zühd sanatımdır...”⁷⁸ şeklinde devam eden hadisin kelimeleri hakkında açıklamalarda bulunduktan sonra sıhhati konusunda şunları söylemiştir:

⁷³ Hatib, *Kifâye*, s. 31-32.

⁷⁴ *a.g.e.*, s. 32-33.

⁷⁵ Kâdî İyâz, *İlmâ*, s. 54-61.

⁷⁶ Kâsımî, *Kavâid*, s. 182-183.

⁷⁷ Bursevî’de bu anlayışın değişik örnekleri vardır. Meselâ o *Muhammediyye*’sine şerh yazdığı sûfî âlim Yazıcızâde Mehmed Efendinin “Âlem-i melekûta insilâh vâki olup *Muhammediyye*’yi Fahr-ı Âlem’e (s.a.v.) arzla memûr olduğunu beyan etmiştir” demiş (*Ferâh*, II, 236), aynı eserin bir sayfa sonrasında ise *Muhammediyye*’ye şu iki kitabı da eklemek suretiyle şunları söylemiştir:

“*Fusûs*’ta, *İhyâü’l-ulûm*’da, *Muhammediyye*’de ve bunların emsâli Fahr-ı Âlem’in (s.a.v.) işareti ile tahrîr olunan kıymetli eserlerde itiraz edilecek asla bir harf yoktur. İtiraz edenler cehaletlerinden itiraz ederler. İlham-ı evliyâ münkirlere göre hüccet değil ise de buna inananlara göre kuvvetli bir delildir. Şaşılacak haldir ki bundan habersiz olanlar hayalî bazı olaylara itibar ederler de evliyây-ı kirâmın keşf-i sarîh ve zevk-ii sahîh ile hâsil olan ilimlerine itibar etmezler” (*Ferâh*, II, 237). Nitekim *Fusûs*’un baş taraflarında bu eserin İbnü’l-Arabî’ye âlem-i misâle verildiği ifade edilmiştir (İbnü’l-Arabî, Muhyiddin Ebû Abdullah Muhammed el-Hâtemî et-Tâî, *Fusûsu’l-hikem* (trc. Nuri Gençosman), İstanbul 1990, s. 19).

⁷⁸ Ali el-Kârî, *Şerhu’s-Şifâ*, I-II, İstanbul 1269, I, 319.

“Bunlar derin mânalar ihtiva eden kelimelerdir. Muhtevaları Kitap ve Sünnet'e uygundur. Musannif sahasında güvenilir, nakillerinde itimat edilir olduğundan rivayet ettiği bu hadiste, ona hüsnüzan beslemek gerekir. Bize göre hadisin sahih olduğunu gösteren bir belge bulunmasa da, muhtemelen ona göre bir delil olmalıdır. Düclü, bu hadisin hadis imamlarına göre uydurma olduğunu söylemektedir. Bu durum, hadisin isnadında yer alan bazı râvilerin tenkit edilmesinden kaynaklanmış olmalıdır.”⁷⁹

Şüphesiz İslâm ümmeti içinde dinî yaşayışı ile sevilen, ilmî otoritesi kabul edilen ve aynı zamanda keşif ehli ulemânın eserlerindeki hadislerin tenkide tabi tutulmaksızın tamamının sahih olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim Leknevi (ö. 1304/1886) bu hususta muhaddis olmayan âlimlerin sahih ile mevzû hadisleri birbirinden ayıramadıklarını, başkalarının o hadis hakkındaki açıklamalarına aldandıklarını, hadislerin naklinde gereğinden fazla müsamaha gösterdiklerini söylemiş, Allah Teâlâ'nın her makama bir makâl, her fenne de bir ricâl tayin ettiğini, bazen bir şahsın sahip olduğu fazilet ve özelliklere başkalarında rastlanmadığını, dolayısıyla herkese lâıyk olduğu konuma göre muamele etmek gerektiğini belirtmiştir.⁸⁰ Nitekim bununla ilgili olarak Müslim mukaddimesinde “İlimde her hak sahibine hakkı verilir ve o kimse lâıyk olduğu yere oturtulur” demiş,⁸¹ “Her ilim sahibinin üstünde daha âlim biri vardır”⁸² âyeti ile Allah'ın resulünün insanlara derecelerine göre muamele edilmesini tavsiye eden hadisini zikretmiştir.⁸³ Yine İmam Mâlik'in (ö. 179/795) beytülmâl teslim edilecek kadar güvenilir nice insandan, sâlihlerden bile olsa bazı şeyhlerden sırf bu işe ehil olmadıkları için hadis almaması, hadis rivayet meselesinin önemini gösterir.⁸⁴

Zehebî de (ö. 748/1347) bu durumu örnekleriyle gösterme yoluna gitmiş, ilimdeki büyüklüğüne rağmen Hanefî fakîhi Nûh b. Ebû Meryem'in (ö. 173/789) hadislerinin terkedildiğini, bazen bir fende imam olan başka bir ilim şubesinde bilgisinin az olduğunu, meselâ nahiv sahasındaki meşhur eser *el-Kitâb*'ın müellifi Sibeveyhi'nin (ö. 180/796) nahivde imam olmasına rağmen hadisi bilmediğini, Irak muhaddisi diye meşhur olan Vekî' b. Cerrâh'ın (ö. 198/814) hadiste ön saflarda yer almasına karşılık Arapça'ya fazla âşinalığının bulunmadığını, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) fıkhıta baş olduğu halde kıraat ilminden haberdar olmadığını ifade ettikten sonra, “Savaş-

⁷⁹ a.g.e., I, 319.

⁸⁰ Leknevi, *el-Ecvibe*, s. 34, bk. s. 30-35.

⁸¹ Davudoğlu, Ahmet, *Sahihi-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-XI, İstanbul 1980, I, 8.

⁸² Yûsuf 12/76.

⁸³ Davudoğlu, I, 9.

⁸⁴ Davudoğlu, I, 39, 49. bk. Hatib, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Medine, ts., s. 116; Kâdi İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâyeti ve takyidi's-semâ'*, Kahire 1970, s. 60.

ların komutanları vardır. Savaşları onlar yönetir” demiş ve insanlara ilimden çok az bir pay verildiğine işaret etmiştir.⁸⁵

Hadislerin nakli, rivayeti ve sıhhatinin tespitinde asıl sorumluluk, ‘hameletül-âsâr’ olan muhaddislerindir. Resûlullah’ın (s.a.v.) “Bu ilmi her kuşaktan âdil olanlar yüklenecektir”⁸⁶ buyurarak kendisinden sonra gelen, hadislerini rivayet ederek insanlara öğretenlere rahmet duasında bulunduğu, halifeleri olarak kabul ettiği muhaddislerin sünnete olan hizmetleri yanında kimsenin bu konuda onlara ortak olamayacağı gün gibi aşikârdır. İlmî disiplin muhafaza edilmesi açısından muhaddislerin hadislerle ilgili görüş ve düşünceleri her şeyin üstünde tutulmalıdır.⁸⁷

Bursevî’nin hadis tesbit ve tashihinde kullandığı hadislerin “Büyük Veli ve Âlimlerin Eserlerinde Bulunması” başlığı altında verilen bilgilerden anlaşılacağına göre iyi niyete dayanmak ve büyük sayılan âlimlerin eserlerine itimat etmek suretiyle bir hadis anlayışı geliştirmek doğru değildir. Bu prensibin mahzurlu tarafları derinlemesine yapılan hadis araştırmalarında ortaya çıkmaktadır. Araştırmalar neticesinde hadis olarak şöret bulmuş bazı haberlerin Hz. Peygamber’e ait olmadığı şeklinde muhaddislerin kesin ve net ifadeleri karşısında, lafzı sabit olmasa da mânası sahihtir şeklinde bir gerekçe ileri sürülmektedir. Nitekim Bursevî de zaman zaman hadislerin mânalarına bakmak suretiyle bunların muhtevalarının dine uygunluğunu ileri sürerek de hadislerin sıhhati hakkında kanaat beyan etmiştir.

B. ANLAM BAKIMINDAN HADİS OLMAYA UYGUN OLMASI

Resûlullah (s.a.v.) fesahat ve belâgat açısından üstün bir yeteneğe sahip olduğundan son derece tatlı ve düzgün konuşurdu. İfadelerinde bozukluk ve sözlerinin mânalarında uyumsuzluk görülmezdi.⁸⁸ Allah Teâlâ tarafından kendisine diğer peygamberlere verilmeyen ‘cevâmiu’l-kelim’ (az sözle çok mâna ifade etme kabiliyeti) özelliği verilmişti.⁸⁹

Hadislerdeki bu özelliğe dikkat eden ehil muhaddisler mevzû hadislerin alâmetleri ve bunları tanıma yollarında bu ölçüyü kullanmışlar, hadis diye rivayet edilen bir haberin dil kaideleri bakımından bozuk olmasını, muhtevalarının peygamber sözüne yakışmayan bir mânasızlık ve ölçsüzlük taşımasını

⁸⁵ Zehebi, Muhammed b. Ahmed, *Tezkiretü’l-huffâz*, I-IV, Haydarâbâd 1956, III, 1031.

⁸⁶ Hatib, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *Şerefu ashâbi’l-hadis* (nşr. M. Said Hatiboğlu), Ankara, 1971, s. 30.

⁸⁷ Hatib, *Şeref*, s. 30. bk. Kâdi İyâz, *İlmâ’*, s. 17-19.

⁸⁸ Kâdi İyâz, *Şifâ-i Şerif* (trc. Suat Cebeci), s. 65-67.

⁸⁹ Buhâri, “Ta’birü’r-rü’yâ”, 11; Müslim, “Mesâcid”, 5-8; Tirmizî, “Siyer”, 5; *Müsned*, II, 172, 212. Bursevî cevâmiu’l-kelimden bahsederken “Kelâm-ı Nebevî cevâmiu’l-kelimidir. Onun için ondan nice ulûm-i garibe istihrac olunmuştur. Ve sâir kelimâti irfâniyye dahi ona kıyas oluna” demektedir (*Kitâbü’n-Netice*, I, 384).

hadisin uydurma olduğuna delil saymışlardır.⁹⁰ Rebî' b. Hüşeym, bununla ilgili olarak;

"Bir hadisin gün gibi açık bir aydınlığı vardır. Bundan dolayı biz onu kabul ederiz. Yine diğer bir hadisin gece karanlığı gibi de zulmeti vardır. Onu da reddederiz" demiştir.⁹¹

Şu kadar var ki, yalnız lafız bozukluğunun hadisin mevzû olduğuna delâlet etmediği, zira bazı hadislerin mâna ile rivayetinden dolayı lafızlarındaki fesahatin kaybolduğu, bu suretle hadisin mânen doğru olsa bile lafzen bozuk rivayet edilmiş olabileceğini belirten muhaddisler, bu sebepten asıl mühim olanın lafız rekâketi değil mâna bozukluğu olduğunu söylemişlerdir.⁹² Bu durumda hadisin sihhatini tesbitte mâna lafza göre daha fazla önem taşımaktadır.

Ehl-i hadîsin usûle yönelik bu açıklamaları tasavvuf camiasında sınırları biraz daha genişletilerek, bazen isnadı bulunmayan ya da ihtilâf konusu olan hadislerin tesbit, tercih ve tashihinde bir ölçü olarak kullanılmıştır. Bursevî, "الفقر فخري" (Fakirlik iftiharımıdır) hadisinin mevzû olduğunu belirten muhaddislere karşı, "Lâkin mânası sahihtir,"⁹³ "İnde ehllillâh mazmûnu sahihtir"⁹⁴ gibi gerekçeler göstermek ve şahsî kanaatini "Bu fakirin fehmettiği budur ki erbâb-ı kâl lafza ve ashâb-ı hâl mânaya nâzırlardır. Kelâm-ı mezkûrun ise mânası sahihtir"⁹⁵ diyerek açıkça ifade etmiş, hadisin Hz. Peygamber'in zâhidâne yaşantısını dile getiren sahih hadisler kapsamına girdiğini, bu hadislerin muhtevasına uygun olduğunu söylemiştir. Bursevî'nin "Zira fakrdan murâd zühd ve terk-i dünya ve mâsivâ ve tehallî ani'l-vücûdî'l-fânîdir. Bu ise memdûh nesnedir ki erbâb-ı hakikat yanında a'lây-ı kemâlâttr"⁹⁶ şeklindeki yorumu da bunun böyle olduğunu gösteren bir başka delildir. Böylece Bursevî hakikat âlimlerine göre güzel ve doğru olan şeylerle onların mesleklerine uygun olan söz ve fiillerle amel olunabileceğini, bu konuda tatbikata esas olan rivayetin mânasının dinin ruhuna, kâmil velîlerin yoluna muvafakatını ölçü kabul et-

⁹⁰ İbn Arrâk, I, 7; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları* (trc. M. Yaşar Kandemir), Ankara 1973, s. 226; Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler*, Ankara 1980, s. 177.

⁹¹ İbn Arrâk, I, 7; Subhî es-Sâlih, s. 226; Koçyiğit, Talat, *Hadis İstilahları*, Ankara 1985, s. 227.

⁹² Koçyiğit, s. 227.

⁹³ *Ferâh*, II, 78. Bununla ilgili olarak "Her mevzûdur dedikleri her vechile mevzû olmaz" demekte, "Fakirlik iftiharımıdır" gibi hadislerin lafzı mevzû bile olsa mânalarının sahih olduğunu, her yönden mutlak mânada mevzû olmadığını belirtmektedir. *Şerhü'l-kebâir* s. 51. Bursevî benzer sözleri "Allah câhil velî edinmez" hadisinde de söylemektedir (*Kitâbü'n-Netice*, II, 402). bk. Aclûni, II, 235.

⁹⁴ *Şerh-i Pend-i Attâr*, İstanbul 1250, s. 605.

⁹⁵ *Ferâh*, II, 85. Bursevî kıyamet günü insanların on grup halinde dirilecekleriyle ilgili hadisi mevzû olarak değerlendiren İbn Hacer'in gerçeğe vâkıf olmadığını söylemiş. "Hadisin mevzû olduğunu kabul etsek bile mânası doğrudur, bu konuda sahih hadisler vardır" demiştir (*Rûh*, X, 300).

⁹⁶ *Şerh-i Pend*, s. 605.

miştir. Bursevî'deki bu mantık anlayışını, hicri III. yüzyıl zâhid ve sûflerinden Yahyâ b. Muâz er-Râzî'nin (ö. 258/871) şu sözlerinde bulmak mümkündür "En güzel şey güzel yüzlü, yumuşak huylu, fesahat sahibi bir insanın, dibi derin denizlerden çıkardığı, ince mânalı doğru sözdür."⁹⁷

Yahyâ b. Muâz'ın söylediği bir diğer söz de şöyledir: "Güzel söz, güzeldir. Sözden daha güzeli mânasıdır. Mânadan daha güzeli o mânayı kullanmaktır. Mânayı kullanmaktan daha güzeli ise onun sevabıdır. Sevaptan daha güzeli de kim için amel ediliyorsa onun rızasıdır."⁹⁸

Aynı düşünce İbnü'l-Arabî'de de görülür: Ümmetin âlimlerini Benî İsrail'in peygamberlerine benzeten haberi eserlerinde hadis olarak zikreden İbnü'l-Arabî bu rivayeti nakletmekteki gayesini; "İsnadı sağlam olmamakla birlikte biz bu hadisi, dinleyenleri bu ümmetin âlimlerinin mertebe bakımından peygamberlere dahil olduğuna ünsiyet ettirmek için nakletmekteyiz" sözüyle açıkladığını görmekteyiz.⁹⁹

Buna benzer bir başka görüşü, "إذا تحيرتم في الأمور" (İşlerde hayrete düşerseniz..) hadisini değerlendirirken Abdülhakim Arvâsî de (ö. 1362/1943) ifade etmiş, ibarenin hadis olmasa bile gerçeğe aykırı olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁰

Bu görüşler isnadı sahih olmayan veya münakaşa konusu olan hadislerin naklinde bazı ulemânın takındığı tavrı ortaya koymaktadır. Her nedense gerek İbnü'l-Arabî tarafından ifade edilen "isti'nâs/ünsiyet", insanı ısındırma, konuya yaklaştırma, gerekse Bursevî ve Arvasî tarafından gündeme getirilen "mânası sahih olduğu" gerekçesiyle eserlerde zikretmekten bir türlü vazgeçilememektedir. Diğer bir ifadeyle hadislerin istidlâl için olmasa da isti'nâs için yani değişik kültür malzemelerini kullanmak suretiyle konuyu zenginleştirerek daha cazip hale getirme metodu birçok âlimde görülmektedir.

Öte yandan Bursevî alışılmışın tersine son derece mütesâhil olmasına rağmen zaman zaman hadislerin metin tenkidine de önem vermiş, hadis olarak nakledilen ibarelerin Resûlullah'a (s.a.v.) ait olup olmadığını tespiti özen göstermiştir. Nitekim "علماء أمي كآنياء بني إسرائيل" (Ümmetimin âlimleri Benî İsrâil'in peygamberleri gibidir) hadisini şerh ederken çok açık bir ifade ile:

"Biz bu ve benzeri haberlerin hadis olduğunda şüphe etmiyoruz. Zira hadisin muhtevasının zenginliği, mânasının derinliği bunu göstermektedir."¹⁰¹

⁹⁷ Hatib, *Târih*, XIV, 209.

⁹⁸ a.g.e., XIV, 209.

⁹⁹ İbnü'l-Arabî, *Fütâhât*, I, 546.

¹⁰⁰ Arvâsî, Abdülhakim, *Râbita-i Şerîfe* (sdl. N. Fazıl Kısakürek), İstanbul 1981, s. 25.

¹⁰¹ *Temâm*, vr. 29a.

Bursevi'nin hadislerin muhtevasını dikkate aldığı gösteren bir başka örnek ise, "Ebû Hanife ümmetimin kandilidir" hadisinde söz konusu ettiği, "Bizim meblâğ-i ilmimiz budur ki, nazmı cihetinden sıhhati yok ise dahi mânası cihetinden sıhhati olmakla..."¹⁰² cümlesi ile "Hüdâ'ya dâl olan kelâmı ise itlaktan men olunmadığı..."¹⁰³ sözüdür. Demek ki ona göre hidayete delâlet eden, hayra götüren sözlere engel olunmamalı, bunlara karşı çıkılmamalıdır.

Bursevi'nin hadis tesbit ve tashihindeki bu müsamahası onu son derece tesâhüle/kolaycılığa götürmüş, bazı yerlerde Vekî' b. Cerrâh'ın (ö. 198/814) hadislerin âlimler tarafından kaydedilen ve hâfızlar tarafından ezberlenen sayıdan fazla olduğunu belirtmek suretiyle sahih olan her hadisin kaynaklarda yer almadığını söylemiştir. Böylece sahih olduğu şüpheli olan bazı hadisler kaynağından çıkış yolu aramış,¹⁰⁴ münakaşalı hadislerde ise nasların zâhirini esas alarak; "Zâhir-i şer'a müsâdeme etmeyen hadise bu mevzûdur veya bâtıldır dememek gerekir"¹⁰⁵ şekliyle daha geniş bir çerçeve çizmiş, bu tür hadislerden yararlanmamayı uygun görmemiştir.

Şu halde dinin zâhirine aykırı düşmüyor diye Resûlullah'a (s.a.v.) nisbet edilen yüzlerce hadis yanında, sahih ile sahih olmayanı ayırmak için büyük bir hassasiyet gösterilerek meydana getirilen hadis kitaplarının da bir faydası olmayacaktır. Zira Resûl-i Ekrem'e atfedilen fakat mânaları doğru olan uydurma hadisler, ya da zamanla hadis olarak şöhret bulan kelâmıkibar kabilinden hatırı sayılır büyük insanlar tarafından söylenen çok güzel sözler vardır.¹⁰⁶ Bu sözlere hadis gözüyle bakmak, bunları hadislerle aynı kefeye koymak, böyle bir zihniyeti hadis usûlü açısından tasvip etmek mümkün değildir. Hadis ilmi Hz. Peygamber'e izâfe edilen bir habere merfû, sahâbiye nisbet edilene mevkuf, tâbiine atfedilene ise maktû hadis adını vererek söyleyenine nisbetle haberleri tefrik etmiştir.¹⁰⁷ Dolayısıyla hiçbir mevkuf hadise merfû gözüyle bakılmadığı gibi merfû bir hadise de mevkuf olarak değer biçilmez.¹⁰⁸ Buna rağmen hadisle-

¹⁰² *Şerh-i Pend*, s. 71.

¹⁰³ a.g.e., s. 71. Bursevi'nin bu sözü Hz. Ali'nin "Söyleyene bakma, söylenene bak" sözünü hatıra getirmektedir (bk. Ali el-Kârî, *Masnû'*, s. 206).

¹⁰⁴ *Şerh-i Pend*, s. 71.

¹⁰⁵ a.g.e., s. 71.

¹⁰⁶ Ali el-Kârî bu durumu açıklarken muhaddislerin ancak sabit olan lafızların sıhhatini araştırdıklarını, aksi takdirde aslı bulunmayan mevzû hadislerin çoğunun Kitap ve Sünnet'te sahih bir aslının bulunabileceğini ve bunların hadis biçiminde değerlendirilmesinin yanlış olduğunu belirtmektedir (*Masnû'*, s. 172).

¹⁰⁷ Mevzûatla ilgili eserlerde hadis olmayan bazı sözler için muhaddislerin 'ma'nâhu sahih/mânası doğrudur' şeklinde değerlendirmeleri olmuştur. Fakat bu durum o sözün hadisler kapsamına girmesini gerektirmez. Belki sadece kelâmın mânasının doğruluğunu ifadeden ibaretir (Örnekler için bk. Sehâvî, s. 260, 261, 362; Ali el-Kârî, s. 88, 128, 156).

¹⁰⁸ Ancak bu kaidenin bir istisnası vardır. Hadis usûlünde sahâbenin ictihadından kaynaklanmayan, Hz. Peygamber'den duymuş olma ihtimali bulunan sözlerine hükmen merfû denilir

rin mânasına bakarak Bursevî'de görüldüğü üzere, geniş bir hadis dairesi çizmek ve bu daireye daha başka sözleri de ilâve etmek, tasavvufi düşüncede müşahede edilen bir durumdur.

C. KELÂM-I KİBÂR OLMASI

Başta sahâbe nesli olmak üzere, selef-i sâlihîn, büyük mutasavvıflar, peygamber vârisi ârif velîlerle kâmil âlimlerin derin mânalar ihtiva eden sözleri de tasavvuf-hadis ilişkileri bağlamında üzerinde durulması gereken bir husustur. Zira Bursevî'de de görüldüğü üzere bu sözlere de zaman zaman hadis gözüyle bakıldığı veya onlara da hadis değeri atfedildiği olmuştur.

Bursevî bununla ilgili olarak "من عرف نفسه فقد عرف ربه" (Kim nefisini bilirse rabbini bilir) hadisi bağlamında ve başka yerlerde bazı bilgiler vermiştir:Söz konusu hadisin, cumhura göre haber-i nebî olduğunu söyleyen Bursevî,¹⁰⁹ bu gibi kelimât-ı irfâniyyenin, Resûlulâh'ın (s.a.v.) tercümanı olması hasebiyle Hz. Ali'ye nisbet edildiğini, aslında bu sözün Resûl-i Ekrem'den şâdir olmadığını, fakat "vâris-i ekmelin lafzına itina hadistir"¹¹⁰ prensibinden hareketle böyle sözlerin mânalarına bakarak Hz. Peygamber'e atfedildiğini, hadis değildir diyenlerin ise lafzın Hz. Ali'den çıktığını dikkate alarak mevkuf hadis olduğunu söylediklerini belirtmekte, bunun benzeri olan "Fakirlik iftiharımıdır", "Ölmeden önce ölünüz" ve "Ümmetimin âlimleri İsrailoğullarının peygamberleri gibidir" şeklindeki söyleyeni ihtilâflı ifadelerin de aynı şekilde değerlendirilmesi gerektiğini kaydetmektedir.¹¹¹

Bursevî bu görüşüne, "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır"¹¹² hadisini delil olarak göstermiştir.¹¹³ Onun "من عرف نفسه" hadisi için "Hadistir dedikleri mazmununa binâen ve selbettikleri lafz-ı Ali'ye göredir"¹¹⁴ cümlesinden anlaşılan odur ki, mânası doğru olan diğer hadislerdeki muhtevâyâ uygun bulunan ve Hz. Peygamber'in gerçek vârisi konumunda yer alan Hz. Ali gibi kâmil vârislerin bu çeşit sözleri Resûl-i Ekrem'e nisbet olunabilir. Bursevî Hz. Ali'nin hayatı, menâkıbı, Hz. Peygamber'e olan yakınlığı, tarikat silsilelerindeki yeri ve

ki bu durumda mevkuf olan bazı rivayetlerin Resûlullah'a (s.a.v.) nisbeti câizdir (Süyûtî, *Tedrib*, I, 190-191).

¹⁰⁹ *Ferâh*, I, 37; bk. *Temâm*, vr. 207b; *Rûh*, III, 78; *Tuhfe-i Umeriyye*, İstanbul, ts., s. 17.

¹¹⁰ *Ferâh*, I, 23; *Kitâbü'n-Netice*, I, 64.

¹¹¹ *Ferâh*, I, 23.

¹¹² Hadisin devamında "Kim ilim isterse kapıya gelsin" buyurulmuştur. Münâvî Resûlullah'ın (s.a.v.) bütün dinî ilimleri içinde toplayan bir ilim şehri gibi olduğunu, bu şehre girmek için gereken kapı olmaya da Hz. Ali'nin lâyık bulunduğunu belirterek Resûl-i Ekrem'in yolundan gitmek isteyenlerin şehre bu kapıdan girmeleri gerektiğini söylemiştir. Hadis İbn Hacer ve daha başka muhaddislere göre hasendir. *Feyzu'l-kadir*, III, 46; *Sehâvî*, s. 97-98; *Aclûnî*, I, 235-236.

¹¹³ *Ferâh*, I, 23.

¹¹⁴ *Ferâh*, I, 23.

öneminden sıkça bahsetmekte ve ona ayrı bir önem vermektedir. Nitekim *Silsile-i Celvetiyye* adlı eserinde Hz. Ali'nin diğer üç halifeden ilim yönüyle üstün olduğunu belirtmekte; "Cenâb-ı nübüvvet'e akrab-ı nâs İmam Ali'dir ki, imâmü'l-âlem ve sirru'l-enbiyâdır... Eyyâm-ı hilâfetine kutb-ı zâhir ve bâtın olmuştur" demektedir.¹¹⁵

Ayrıca *Kitâbü'n-Netice*'de "Ulûm-i keşfiyye-i ilâhiyye ile İmam Ali (k.v.) şöhret bulmuştur ki bu pertev-i ilim ona Resûlullah'tan (s.a.v.) aksetmiştir"¹¹⁶ sözleriyle; "Kelâm-ı nebevî cevâmîu'l-kelimidir. Onun için ondan nice ulûm-i garîbe istihraç olunmuştur. Cefr-i Ali ve vekf-i hatmü'l-evliyâ (r.a.) ve sair kelimât-ı kibâr dahi ona kıyas oluna...İyice anla, çünkü o senin için neticedir, hem de ne netice ve sırdaştır hem de ne sırdaş!"¹¹⁷ sözleriyle Hz. Ali'nin üstünlüğüne dikkat çekmektedir.

Bursevî'nin sözlerine benzer bilgiler başka âlimlerin eserlerinde de görülmektedir. Meselâ Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), *Şerhu'ş-Şifâ*'da "العجز فخري" hadisini şerh ederken, metinde yer alan "العجز" kelimesinin başka nüshalarda bulunan "الفخر" kelimesinin yerine zikredilmiş olabileceğini, bu hadisin ancak isnadı açısından uydurma olduğunun söylenebileceğini belirtmiş ve aslında hadisin muhtevasının Kur'an'a uygun olduğunu veya bu ibareye yakın mânaların değişik zamanlarda Resûlullah'tan (s.a.v.) işitilmiş ve daha sonra Hz. Ali tarafından mevkuf olarak ifade edilmiş olmasının da ihtimal dahilinde bulunduğunu söylemiştir.¹¹⁸

Şevkânî (ö. 1250/1834) sûfiyenin "أنا مدينة العلم وعلي بابها" (Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır) şeklindeki hadisten ilham alarak ilm-i bâtını Hz. Ali'ye nisbet ettiklerini ifade etmiş,¹¹⁹ İbnü'l-Hadîd de bu konuda şöyle demiştir:

"Bu hadisten dolayıdır ki biz tevhid ve adaletle ilgili mevzularda ince bahisleri Hz. Ali'nin sözlerinde ve hutbelerinde buluyoruz. Hz. Ali'nin dışında hiçbir sahâbi ve tâbiün sözlerinde onun sözlerine benzer kelimeler bulamıyoruz."¹²⁰

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere İbnü'l-Hadîd'e göre Hz. Ali'den gelen ve açıkça merfû olduğu belirtilmeyen mevkuf hadis şeklindeki rivayetlere, merfû hadis gözüyle bakılabilir. Zira Hz. Ali'nin bilgilerinin kaynağı Allah'ın resûlüdür. İfade ettiği bilgileri doğrudan Hz. Peygamber'e nisbet etmese de mâna itibarıyla bunları ondan almıştır. Bu durumda kemale ermiş, gerçek anlamda

¹¹⁵ *Silsile-i Celvetiyye*, İstanbul 1291, s. 26. Bursevî burada Hz. Ali'nin faziletiyle ilgili daha değişik bilgiler nakletmekte, kaynağını henüz tesbit edemediğimiz, "يا علي أنا وأنت أبو هذه الأمة" (Ali Hâşimî olanların surette vâliidi olduğu gibi, ekâmil-i ümmete dahi mânada vâlid oldu) hadisine yer vermektedir (bk. *Silsile*, s. 26-27).

¹¹⁶ *Kitâbü'n-Netice*, I, 177.

¹¹⁷ *a.g.e.*, I, 384.

¹¹⁸ Ali el-Kârî, *Şerhu'ş-Şifâ*, I, 319.

¹¹⁹ Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Velâyetüllâh ve't-tarik ileyhâ*, Kahire, ts., s. 72.

¹²⁰ *a.g.e.*, s. 72.

enbiyâ vârisi olan şahsiyetlerin söyledikleri sözler bağlı buldukları peygamberin hadislerine mâna yönünden uygunluk arzeder, bir nevi onun hadislerini şerheden sözler kapsamına girer. Bursevî'nin Ali el-Kârî'nin ve diğer sûfilerin sözlerinden bu sonuç çıkmaktadır.

Nitekim Bursevî'nin söylediklerimizi destekleyen çok açık ifadeleri vardır. *Kitâbü'n-Netice*'de bununla ilgili olarak şöyle demektedir: "Kelâm-ı resûl kelâm-ı ilâhîye mülhak olduğu gibi, kelâmı kibâr dahi kelâm-ı resûle mülhaktır. Zira ekâmil-i nâsa nisbetle cemîi füyûzun menbâi birdir. Tefâvüt hemân suverindedir. Bu mânadandır ki meşâyih-i tarîkat ve muhakkukîn-i hakikatın akvâl ve ef'âlîne itiraz etmek dürüst değildir. Zira itirazın neticesi itiraz-ı resûl olur."¹²¹

"Kelimât-ı kibâr dahi hadis-i resûle ilhak olunmuştur. Yani kelâm-ı nebevî Kuran'dan mâada kelâm üzerine ne vechile tafdil olunursa kelimât-ı âliye-i erbâb-ı hakâik dahi kelimât-ı ashâb-ı rûsûm üzerine tercih olunur. Nitekim bi-tarîkı'l-işâre gelir: Resûlün davetini aranızda birbirinizin daveti gibi tutmayın"¹²² Yani davetten davete fark vardır ki, zavâhir-i ahkâma ve cennâta davet ve bevâtın-ı hakâika ve likâi Rahmân'a davet başkadır ki avam ezvâk-ı havâssı bilmediği gibi lisanlarını dahi bilmez. Ve ibârâtta tefâvüt olduğu mukarrerdir. Egerçi değme fehîm ve belîğın ona vukufu yoktur. Onun için kelâm-ı ekâbir ile esagiri tesviye ederler: İşte her aşırda bî-mezâkların hali budur ki memrûr'l-mizâc olduklarından şerbet-i asele dahleler."¹²³

Yine Bursevî aynı eserinde büyük âlimlerin sözlerine değer vermeyip bu sözler hakkında ileri geri konuşanları eleştirerek şunları söylemektedir:

"Kelâm-ı ekâbirin neticesi ne olduğunu bilmeyen dahl ve ta'na başlar ve kendinin cehlını izhâr eyler. Zira eğer ârif olaydı ol dahi onların tarîkine sâlik olurdu ve menzil-i hakikat bulurdu ve sükût eylerdi, belki Hak ile nâtik olup halkı dahi ol tarîke sülûke davet kılardı."¹²⁴

Nitekim Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî (ö. 615/1218), *el-Kelâm ale't-tahsîn ve't-takbîhi'l-Ukaylî mine'l-kavâtî* adlı eserinde yukarıda geçen "من عرف نفسه" hadisinin merfû olarak bilinmediğini, sözün zâhid ve vâiz olarak tanınan Yahyâ b. Muâz er-Râzî'nin (ö. 258/871) sözlerinden olduğunu söylemiştir.¹²⁵

Bursevî'nin söz konusu ettiği 'vâris-i ekmel'¹²⁶ kavramı sadece sahâbe nesli ya da Hz. Ali ile sınırlı olmayıp, diğer büyük şahsiyetleri de içine almaktadır. Bursevî bir başka eserinde râvilerin hallerinden bahsederken;

"Kâh olur ki bazı selef-i sâlihînin kelâmını ahzedib hadis sûretinde ibraz eder. Hasan-ı Basrî ve emsâli gibi. Zira demişlerdir ki, Hasan-ı Basrî'nin kelâmı kelâm-ı enbiyâya (a.s.) müşâbihdir" demektedir.¹²⁷

¹²¹ *Kitâbü'n-Netice*, I, 64

¹²² en-Nûr 24/63.

¹²³ *Kitâbü'n-Netice*, II, 357-358.

¹²⁴ a.g.e., I, 175.

¹²⁵ Sehâvî, s. 419.

¹²⁶ Bursevî'nin 'vâris-i ekmel' kavramı, İbnü'l-Arabî'de nebevî hâlin ve ledünni ilmin koruyucuları olarak göze çarpmaktadır (İbnü'l-Arabî, *Fütûhat*, I, 151, 14. bab).

Nitekim hadis tarihinde bunun örnekleri görülmüş, Hasan-ı Basrî'den (ö. 110/728) başka Mâlik b. Dînâr (ö. 181/797), Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) ve Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/910) meşhur sözleri de hadis diye tanıtılmıştır.¹²⁸ İleride de görüleceği gibi Bursevî hicrî III. asır mutasavvıflarından Ebû Saïd el-Harrâz'ın (ö. 277/890) söylediği, "حسنات الأبرار سيئات المقربين" (Ebrâr kulların sevap olarak işledikleri, mukarreb olanların günahları yerindedir" söz ü üzerinde dururken "Şeyh Harrâz'ın tarikat yolunun büyüklüğünden ehl-i hakîkatın seçilmişlerinden" olduğunu beyan ettikten sonra, "Bu makûleler fil-hakîka elsine-i Fahr-ı Âlem'den (s.a.v.) bir lisân-ı mahsûs ve hasenâtından bir hasene-i hâssa olmakla mâkaleleri Fahr-ı Alem'e (s.a.v.) nisbet olunur"¹²⁹ demekle, yukarıda da geçtiği üzere gerek Hz. Ali, gerekse Yahyâ b. Muâz er-Râzî'nin (ö. 258/871) "من عرف نفسه .." (Kendini bilen rabbini bilir) kelâmına ve benzerlerine nasıl hadis deniliyorsa Harrâz'ın bu sözüne de bu anlamda hadis denilebileceğini belirtmektedir.

Bursevî'nin 'Bir lisân-ı mahsûs' dediği bu özel lisan muhtemelen keşif âleminde Hz. Peygamber'den iştirilmiş sözler olmalıdır. Ya da az önce de ifade edildiği üzere, "vâris-i nebî'nin sözüne doğrudan doğruya hadis ıtlak olunmasındandır. Şu halde İzmirli İsmâil Hakkı'nın (ö. 1365/1946) tasavvufi eserlerde bulunan birtakım sözlerin hadis olmayıp mutasavvıfların sözleri olduğu iddiası güç kazanmaktadır. Lafız olarak hadis değilse de, mâna yönünden sahih olan büyük mutasavvıfların sözlerine tasavvufi literatürde hadis gözüyle bakılabildiği, Bursevî'nin eserlerinde de bunun böyle anlaşıldığı örneklerle gösterilmiş olmaktadır. *

D. MÂNA ÂLEMİNDEKİ HÂDİSELERLE İLGİLİ OLMASI

Bursevî mâna âlemindeki birtakım hâdiselere itibar edileceğini, mutasavvıflar arasında bu gibi muamelelere değer verileceğini sûfiyenin hırka giymesiyle alâkalı ve Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) Hz. Ali'den hırka giydiği yolundaki rivayetlere temas ederken gündeme getirmiş, bu konuda menfi tavır takanan muhaddislerin tutumlarını eleştirmiştir. *Silsile-i Celvetiyye* adlı eserinde sûfiyye arasında yaygın olan hırka giyme meselesinde Resûlullah'tan (s.a.v.) bir şey sabit olmadığı, bu husustaki haberlerin bâtıl olduğu gerekçesiyle ehl-i hadîsin bunu kabullenmemek için inat ettiklerini ve taassuba gittiklerini, zira onların arasında sûfîlerin lehine çalışanın, onları savunanın çok nâdir olduğunu, fukahânın da bu konuda muhaddislere uyduğunu belirtmiştir.¹³⁰

Sûfîler ilk defa Hz. Ali'nin Hasan-ı Basrî'ye hırka giydirilmesiyle böyle bir âdetin başladığına, ondan sonra meşâyihin bu tatbikatı teberrûken devam

¹²⁷ *Şerhu'l-kebâir*, s. 52

¹²⁸ Kandemir, *Mevzu Hadisler*, s. 174.

¹²⁹ *Ferâh*, II, 141.

¹³⁰ *Silsile*, s. 32.

ettirildiğine inanmaktadırlar.¹³¹ Fakat muhaddislerin bir kısmı Hasan-ı Basrî'nin Hz. Ali'den semânın olmadığını ileri sürmüşler ve bu hususta İbn Hacer (ö. 852/1448) ve daha başkaları "Hz. Ali'nin Hasan'a hırka giydirdiğini söylemek yalan ve iftiradır. Hadis imamları Hasan'ın Ali'den hadis işitmediğini söylemiştir. Nerede kaldı ki ona hırka giydirsin" demişlerdir.¹³²

İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1566) bu konuda ulemâyı kabul ve reddedenler şeklinde ikiye ayırmış, çoğunluğun bunu mümkün görmediklerini, fakat Makdisî (ö. 507/1113), Mizzî (ö. 741/1341), İbn Hacer ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi muhadislerin Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) Hz. Ali'den hadis dinlediğini savunarak aksini iddia ettiklerini söylemiştir.¹³³ Nitekim *Tedrib*'deki bilgilere göre Yahyâ b. Ubeyd adında bir zat Hasan-ı Basrî'ye niçin mürsel rivayetlerde bulunduğunu sormuş, o da: "Görüyorsun biz Haccâc zamanındayız. Resûlullah'tan (s.a.v.) naklettiğim bütün hadisler Ali'dendir. Fakat bunları Ali'den aldığımı söyleyemem"¹³⁴ demiştir.¹³⁵

Hırka meselesinde orta yolu Sühreverdî (ö. 632/1234) göstermiş, selef-i sâlihinden bir grubun hırka giymediklerini, giyenlerin de sahih bir maksatlarının, sünnetten bir asıllarının bulunduğunu, giymeyenlerin görüşlerinin de makul karşılanması gerektiğini söyledikten sonra, "Meşâyihin bütün tasarrufları doğruya ve iyiye hamledilir"¹³⁶ demek suretiyle sûflerin tatbikatlarına meylettiğini ifade etmiştir. Nitekim aynı düşünce Bursevî'de de vardır. Bursevî, meşâyihin hırka giyip giydirdiklerini, bunun Resûlullah'ın (s.a.v.) ruhaniyetinden ve velâyet kandilinden istifade eden şeyhlerin sünneti olduğunu,¹³⁷ Hasan-ı Basrî'nin Hz. Ali'den hırka giyip hadis işittiğini reddedenlere karşı; "Fi'l-hakîka Ali, hırkayı Hasan-ı Basriye ilbâs etti. Gerek sen zâhirde tut ve gerek bâtında. Zira muhaddisler Hasan'ın İmam Ali'den semânı ve onunla sohbetini inkâr etmişlerdir"¹³⁸ demektedir ve zâhiren tespiti pek kabul görmeyen

¹³¹ İbn Kemâl, Ahmed b. Süleyman, *Erbain*, İstanbul, 1316, s. 166; *Rûh*, IV, 315.

¹³² Sehâvî, s. 331; Hindî, s. 192; Ali el-Kârî, s. 144; Aclûnî, II, 180. Ali el-Kârî hırka meselesinin aslının bulunmadığı konusunda muhaddislerin ittifak ettiklerini nakletmektedir (*Masnû'*, s. 144).

¹³³ Heytemî, *Fetâvâ*, s. 176. Bu durumda Hasan-ı Basrî'nin Hz. Ali'den hadis dinlediği meselesinde İbn Hacer el-Askâlânî'den menfi ve müspet olmak üzere iki görüşün nakledildiği anlaşılmalıdır.

¹³⁴ Süyûtî, Celâleddin Abdurrahmân b. Ebû Bekir, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), I-II, Beyrut 1979, I, 204.

¹³⁵ Hasan-ı Basrî'nin hayatı için bk. İbn Sa'd, VII, 156-178; İbnü'l-İmâd, I, 136-137.

¹³⁶ Sühreverdî, *Avârif*, s. 81, Sühreverdî'nin hırka giyme konusunda işaret ettiği rivayet için bk. Buhârî, "Libâs", 22; Ebû Dâvûd, "Libâs", 2.

¹³⁷ *Temâm*, vr 16b. *Rûhu'l-beyân*'da "Meşâyih bereket için hırka giymiş ve giydirmişlerdir. Bunu Allah'ın ilhamı ve işareti ile yapmışlardır. Hiç kimsenin bunun fuzûlî işlerden ve çirkin bid'atlardan olduğunu iddia etmesi doğru değildir" denilmiştir (IV, 315); bk. Elbânî, *Silsile*, s. 39.

¹³⁸ *Hadis-i Erbain*, s. 166.

bu hırka meselesinde sözü yine bâtına getirip şöyle eklemektedir: "Lâkin sûfiyyenin nazarı, âlem-i mânadan olan muâmelâta dahi şâmindir."¹³⁹

Bu da gösteriyor ki Bursevî hırka giyme uygulamasını sonuçta ahz-ı bâtın kapsamında görmekte, bu yolla elde edilen bilgilere ve tatbikatlara itibar etmektedir.

Sonuç olarak XVIII. yüzyılın velûd müellifleri arasında yer alan İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) yazdığı eserlerde çok sayıda hadis kullanmıştır. Bu hadislerin sahihliği konusunda Bursevî'nin bir muhaddis kimliğiyle değil, daha çok bir mutasavvıf sıfatıyla hareket ettiği görülmektedir. Hadisleri kullanırken muhaddislerin geleneğine uygun olarak, kılı kırk yararcasına bir anlayışla değil, daha çok müsâmahalı ve önceki nesillere itimat duygusuyla hareket etmektedir. Ona göre büyük velî ve âlimlerin eserlerinde bulunan, lafzı sâbit olmasa da mânası doğru olan hadislerle İslâm büyüklerinin kelâmıkıbar kabîlinden olan sözleri ve mâna âlemindeki hâdiselerle ilgili hadisler büyük değer taşımaktadır. Bursevî maksada uyan ve tasavvufi anlayışı en güzel biçimde anlatan rivayetleri kullanmakta bir sakınca görmemektedir.

Dinin genel çerçevesi açısından bakıldığı zaman naslara ters düşmeyen uygulamalar bir vebal yüklemese de ilmî açıdan pek çok problemi beraberinde getirmektedir. Hadisler hususunda son derece rahat ve müsâmahalı davranan bir mutasavvıf ile gerçekten Hz. Peygamber'e ait ifadeleri tespit etmek için olanca titizliği göstermeye çalışan bir muhaddis arasındaki ihtilâflar bu durumda devam edip gidecektir. Halbuki hadisçiler gibi sûfiler de aynı titizliği gösterecekler hem hadislerin muhafazasını gerçekleştirmek için ortak bir noktada bulunmuş, hem de gereksiz münakaşaların önü alınmış olacaktır. Hadislerin sıhhatini tesbitte isnad bir zorunluluk ise de tek başına yeterli değildir.

"Sûfilerin Hadis Tespit Ölçüleri: İsmâil Hakkı Bursevî Üzerine Bir İnceleme"

Özet: İslâm dininin kaynaklarından ikincisi kabul edilen hadislerin, isnadlarına bakılarak dikkate alınması, hadislerin sıhhatinin tesbiti için sened ve metin tenkitlerinin yapılması gerekir. Bir hadisin bulunduğu kaynaktan ziyade güvenilir bir isnadla rivayet edilip edilmediğine bakılır. Hadisçiler bunu esas alırken tasavvufi düşüncede bazı sûfiler hadislerin tesbitinde isnadın dışında birtakım ölçü ve kriterleri esas almışlardır. Hadisleri tek tek elden geçirmek yerine, kendilerince otorite kabul ettikleri bazı İslâm âlimlerinin eserlerindeki hadislerin toptan sahih olduğunu savunan genel bir ilke benimsemişlerdir. İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) bu görüşü savunanlardandır. Bu çalışmada konu, Bursevî örneğinden hareketle genel çerçevede ele alınmaya çalışılacaktır.

Atf: Seyit AVCI, "Sûfilerin Hadis Tesbit Ölçüleri: İsmâil Hakkı Bursevî Üzerine Bir İnceleme", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, II/1, 2004, s. 7-29.

Anahtar Kelimeler: Bursevî, tasavvufi hadisler, hadis tenkidi, kelâmıkıbar, cerh ve ta'dil.

¹³⁹ a.g.e., s. 166.